

SPORMETRE

The Journal of Physical Education and Sport Sciences
Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi

DOI: 10.33689/spormetre.721947

Geliş Tarihi (Received): 17.04.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 16.04.2020

Online Yayın Tarihi (published): 19.04.2020

ERKEN DÖNEM TÜRK TARİHİNDEN II. MEŞRUTİYET'E KADAR SPOR KULÜPLERİNİN MODERNLEŞME SÜRECİ

Yunus Emre KARAKAYA ¹, Sebahattin DEVECİOĞLU ¹

¹Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, ELAZIĞ

Öz: Türkiye’de geleneksel spor faaliyetlerinin modern anlamda kurumsallaşma süreci, Sultan Abdulmecid döneminde 3 Kasım 1839 tarihinde hayata geçirilen Tanzimat Fermanı’yla başladığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, batıdaki gelişmeleri takip etme ve uyum sağlamak için kurum ve kuruluşlarını yenileme yoluna yönelmiştir. Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti’nde birçok alanı etkilediği gibi geleneksel sporlardan modern sporlara geçiş sürecini de etkilemiş ve toplumda modern spor kulüplerinin oluşmasına zemin sağlamıştır. Gelişmiş batı ülkelerinde modern yapıda spor kulüplerinin kurulması çabaları 1600’lü yıllardan itibaren başlamışken, Osmanlı Devleti’nde modern spor kulüplerinin kurulmasında geç kaldığı söylenebilir. Modern anlamda kulüpleşme hareketlerinin dönemin şartlarından dolayı genelde azınlıklar ve yabancılar tarafından gerçekleştirilmesi, insanların çoğunluğunun modern sporlarla tanışmasını da geciktirmiştir. Bu çalışmada, erken dönem Türk tarihinden 23 Temmuz 1908 (II. Meşrutiyet’in ilanı) yılına kadar Osmanlı Devleti’nde kurulmuş olan spor kulüplerinin modernleşme süreci ele alınmıştır. Çalışmada, vakıflar ve tekkelerin yapıları, Türkler, azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan spor kulüplerinin gelişim süreci, ulaşılan birincil ve ikincil kaynaklar ışığında retrospektif yöntem ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma spor kulüplerinin tarihsel gelişimine ve geçmiş dönemlerde spor branşlarının nasıl geliştiğinin tespit edilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, spor kulüplerinin modernleşme sürecinde gelişimleri ve ilerledikleri kurumsallaşma aşamalarına da ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vakıflar, tekkeler, spor kulüpleri, tanzimat, II. meşrutiyet

THE MODERNIZATION PROCESS OF SPORTS CLUBS FROM EARLY PERIOD TURKISH HISTORY TO THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA

Abstract: The institutionalization process of the traditional sports activities in modern terms in Turkey is observed to be initiated by the Tanzimat Reform, which was actualized on November 3, 1839, in the Sultan Abdulmejid period. In this period, the Ottoman State steered to renew institutions and organizations to follow and adapt to the developments in the west. The Tanzimat period, in addition to influencing many fields in the Ottoman State, affected a process of transition from traditional sports to modern sports and established a ground for the creation of modern sports clubs in society. In developed western countries, the efforts to create modern-structured sports clubs were initiated in the 1600s while it can be stated that the creation of modern sports club in the Ottoman State was late. In modern terms, the fact that creation movements of sports clubs were generally conducted by foreigners and minorities due to the conditions of the period also delayed the majority of people to be introduced to modern sports. In this study, the modernization process of sports clubs, which were established in the Ottoman State from the early period Turkish history to July 23, 1908 (declaration of the second constitutional era), was investigated. In the study, the structures of foundations and lodges, the development processes of sports clubs that were established by minorities, foreigners and Turks, were retrospectively evaluated in the light of primary and secondary sources accessed. In conclusion, the study will contribute to investigating the historical development of sports clubs and determining how sports branches developed in the past. Furthermore, the study will shed light on the development of sports clubs in the modernization process and the steps taken in the institutionalization phase.

Key Words: Foundations, lodges, sports clubs, tanzimat, the second constitutional era

GİRİŞ

Türklerde dernek kelimesi çok eskilere dayanmaktadır. Türk kültüründe önemli araştırmalar yapmış olan Ögel (1988), bu kavramı şu şekilde açıklamaktadır: “Anadolu derim, dernek sözüdür. Uygur Türk kültür çevresinde terin değişimiyle görülmektedir. Bu anlayışta da düzenli ve teşkilatlı bir cemaat söz konusudur”. Türk denildiğinde ilk olarak akla yiğitlik, cengaverlik, alplik, askerlik ve fetih gelmektedir. Türklerdeki spor teşkilatı M.Ö. 6. yüzyılda Pi-Yung (*ok atmakta, avda ve güreşte kendilerini gösteren alplerin toplantı yeri*) teşkilatıyla başlamıştır. Bu teşkilat içinde kadın ve kızlar erkeklerle birlikte bulunuyorlardı. Timsali kılıç olan alplere ait Pi-Yung teşkilatındaki alpler yirmi ve daha fazla kişilik gruplar halinde geziyorlar, mallarını müşterek kullanıyorlar ve birlikte eğlenip birlikte oynuyorlardı. Bu konuda, “Alplerle ilgili Sibiryada bulunan Ordos’ta yapılan kazılarda bir tunç levha üzerinde Pi-Yung Alplik teşkilatına üye iki Alp’in güreş ettiği tasviri bulunmaktadır” (Yıldıran, 1986; Sümer, 1997; Özden, 2004).

Türklerde spor ilk dönemlerde, mabetlerde ve özel günlerde bir görsellik olarak değerlendirilmiş, sonraki dönemlerde ise diğer topluluklarla savaş hazırlığı olarak ele alınmıştır. Beden eğitimi ve spora verilen önem Türkleri düzlüklerin ve steplerin öncüsü konumuna getirmiştir. İlk kurulan Türk devletlerinden Osmanlı Devleti’ne kadar beden eğitimi ve spor, ağırlık kaldırma, atıcılık, avcılık, binicilik, boks, cirit, çöğen, güreş, gürz ve topuz kullanma, kılıç, kayak, okçuluk, gökbörü, tepük, tomak gibi birçok spor faaliyetleri yapılarak gelişim göstermiştir.

M.Ö. 645 yılında, Alp’ler tarafından kurulan spor kulübü anlayışının aslında Türklerde 3000 yıl öncesine dayandığını göstermektedir. Eski Türklerde ilk spor kulüpleri olarak kabul edilebilecek, gençlerin bir araya gelerek müsabaka edebildiği gençlik evleri bulunmaktadır. Bu evlerde bütün gün oda etrafında koşmak gibi koşu antrenmanları yapılır, bu suretle cesaret tecrübesi denemeleri yapılırdı. Örneğin, Orta Asya’da oldukça yaygın bir gelenek olarak yer alan erkek evlerinde savaşçılar okçuluk talimi yapabilmekteydi (Güven, 1999; Kolbaşı, 2005). Çinli bir tüccar olan Son-Wen Türklerin Orta Asya’da Kaveşka şehrinde düzenlediği bir spor müsabakasını şu şekilde ifade etmektedir (Güven, 1999): “Mabetlere, bağlı spor kulüpleri sık sık büyük bayramlar organize ederler. Aralıksız üç gün üç gece devam eden bu bayramlarda pehlivanlar güreşir, insanlar koşar (yarışır), atlar koşturulur, top oynanır, ok atılır.”

Türklerin Anadolu kapılarını açmasıyla birlikte (1071 yılı) sporla ilgili bu faaliyetlerini de Anadolu’ya aktarmıştır. Özellikle Selçuklular döneminde büyük öneme sahip güreş sporunu geliştirmek, yeni ve yetenekli sporcular yetiştirmek amacıyla spor tekkeleri açmıştır (İşcan, 1988; Kahraman, 1995). Bu konuda, Konya’nın Şer’iye Sicil defterinde Aksinne Semtinde bir Pehlivanlar Mahallesi ve Pehlivanlar Tekkesinin varlığına rastlandığı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra dönemin ünlü yazarlarından Şakari’nin Karamanoğlu adlı eserinde Selçuklu dönemi pehlivanlarının idman araçları ve idman türleri hakkında bilgilere yer verildiği görülmektedir (Özden, 2004).

Osmanlı Devleti’nde ise sporun örgütlenme biçimi “Vakıflar” ve “Tekkeler” (Turhan, 1969) yoluyla gerçekleşmiştir. Özellikle vakıfların Osmanlı Devleti’nde büyük bir olumlu mesafe aldığı, toplumun sağlık, eğitim, sosyal konularda yardım gibi temel teşkil edecek ihtiyaçlarının yanında, diğer alanlarla da hizmet ettiği görülmektedir. Batılılar 16. yüzyıl Osmanlı toplumu için vakıf cenneti tabirini kullanmışlardır (Kozak, 1985). Halaçoğlu (1996), Osmanlılarda vakıfları ikiye ayırmıştır. Birincisi, aynıyla istifa olunan yani bizzat kendisinden yararlanan “Müessesat-ı Hayriye”, ikincisini ise aynıyla istifa olunmayan “Asl-ı vakf” olarak ifade

etmiştir (Halaçoğlu, 1996; Özden, 2004). Kazıcı (1985)'ya göre ise Osmanlılarda vakıfların yapısını ve yapmış olduğu hizmetleri ana başlıklar halinde, "Dini", "İçtimai" ve "İktisadi" olmak üzere üçe ayırmaktadır (Alt birimler: "eğitim hizmetleri", "sağlık hizmetleri", "bayındırlık hizmetleri", "şehircilik ve belediye hizmetleri", "askerlik ve talim (spor) hizmetleri", "münhasıran dini hizmetlerdir"). Osmanlı Devleti'nde tekkelerin yapısı ise şu şekildedir: Bilge (1988), Osmanlı Devleti'nde tekkeleri, sanat, felsefe, din, dil, spor gibi alanlarda topluma faydası olan yaygın eğitim kurumları şeklinde ifade etmektedir. Kahraman (1989), spor amacıyla yaptırılan tekkelerin diğer dini tekkelerle hiçbir benzerliği olmadığını ifade etmektedir. Dini tekkelerde tarikatın gerektirdiği ayinler yapılırken, spor tekkelerinde tamamen sporla ilgili törenler, antrenmanlar yapılır ve yönetmeliğe göre verilmesi gerekenlere yemek verilirdi. Bu dönemde açılan tekkeler, yalnız güreşçilere ve okçulara mahsus değildi. Aynı zamanda kış aylarında doğada aktivite yapamayan binici, gürcü gibi gaziler ve diğer sporcularda tekkedeki idman araçlarından faydalanabiliyorlardı. Osmanlı Devleti döneminde bugünkü kulüplere eşdeğer bir nitelik taşıyan bu tekkeler sosyal nitelikleri bakımından da bugünkü kulüpçülük anlayışından daha öte aktiviteleri getiriyordu. Osmanlıda spor geçici heves ve ilginin ürünü değil, kurumlaşmıştı. Örneğin, cümdi teşekkülleri, kemankeş tekkeleri, okçu tekkeleri, ok meydanları gibi (Özden, 2004). Osmanlı topraklarında insan sayısı az olan bölgelerde tekkeler inşa edilmezdi ve bu durumda sporculara o bölgede yaşayan insanlar destek sağlardı. Böylece bu tekkelerle geleneksel sporların günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır (Bilge, 1988). Fişek, (2003), spor tekkelerinin o dönemdeki koşullarını şu şekilde ifade etmektedir: "Kökenleri bakımından en eski, çağdaş benzerleri bakımından "kulüp" olgusundan daha yakın, ama "toplumsal güvenlik" boyutu içerdiği için ondan daha kapsamlı olan ilk yapı kısaca "spor tekkesi" diye anacağımız örgüttür. Çeşitli araştırmalardan, bu örgütlerin son tahlilde birer "güreş tekkesi" olduklarını, Osmanlı Devleti'nin genişleme döneminde her fethedilen yere böyle bir tekkenin kurularak yörenin kuvvetli gençlerinin pehlivan olarak yetiştirilmek için bir araya getirildiklerini, devletin her şehir ve diğer bölgelerinde sporu teşvik için böyle tekkeler kurulduğunu, güreş tekkelerinin yanı başında veya bünyesi içerisinde öteki sporların da yapıldığı örgüt ve spor tekkelerinin bulunduğunu biliyoruz". Spor tekkelerinde görev alan yöneticiye "şeyh" sporculara da "mürit" olarak ifade edilirdi (Gümüş, 1988; Kahraman, 1989; Kahraman, 1995). Şeyhler, güreşçiler arasından seçilirdi. Güreşte başarılı olmuş, tekniğini iyi bilen, öğretmeye yetenekli, tecrübeli, otoriter, genel kültürü olan ve tekkenin gelir gider hesabını bağlı bulunduğu makama verecek kadar okur-yazar olması gibi özelliklere sahip olmak zorundaydı. Şeyhliğe seçilen kimsenin şeyhliği tekkenin bulunduğu şehrin mahkemesince onaylanarak sicile geçirilip belgelendirilirdi.

Bu çalışmada, erken dönem Türk tarihinden Osmanlı Devleti'nde 1908 (II. Meşrutiyet'e kadar) yılına kadar spor kulüplerinin tarihsel gelişim süreci ele alınmıştır. Çalışmada, vakıflar, tekkeler, Türkler, azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan spor kulüplerinin gelişimi değerlendirilmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, vakıflar, tekkeler, azınlıklar ve Türkler tarafından kurulan spor kulüplerinin gelişimi, ulaşılan birincil ve ikincil belgeler ışığında retrospektif yöntem ile değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde, erken dönem Türk tarihinden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı Devleti'nde spor branşlarında modernleşme süreci değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkler, azınlıklar ve

yabancılar tarafından kurulan spor kulüplerinin adları, kuruluş dönemleri ve diğer özellikleri kavramsallaştırılarak verilmiştir.

Spor Branşlarında Modernleşme Süreci

Osmanlı Devleti'nde modernleşme anlamında olumlu gelişmelerin yaşandığı Tanzimat dönemiyle (1839 yılı) birlikte, askeri alan dışında eğitim, edebiyat, sosyal yaşantı, siyaset, hukuk, “spor ve spor eğitimi” gibi alanlarda ilk kez batıdaki gelişmiş ülkelere benzer reformlar gerçekleşmeye başlamıştır (Kahraman, 1995). İlk defa modern olarak beden eğitimi Tanzimat dönemiyle eğitim kurumlarına girmiştir. Ülkede yaşayan azınlıkların ve yabancıların öncülüğünde (Osmanlı Devleti tarafından yabancılara verilen iktisadi ve sosyal ayrıcalıklar nedeniyle (kapitülasyonlar)) Osmanlı Devleti'nin batılı spor branşları ile tanışması da bu dönemde başlamıştır (Çelik ve Bulgu, 2010). Osmanlı topraklarında ilk spor faaliyetleri ve organizasyonları azınlıklar ve yabancılar (Levantenler (*Yüzyıllar önce ticari amaçlı Osmanlı Devleti topraklarına gelen kişiler*)) ve Rumlar tarafından başlamıştır. Bu spor faaliyetleri ve organizasyonları, Osmanlı Devleti'nin siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan zor günler yaşadığı bir döneme denk gelmiştir. Osmanlı Devleti'ni siyaset alanında da zorlayan bu sebeplerin en önemlisinin etnik milliyetçiliğe dayanan ayrılıkçı hareketler olarak ifade edilmiştir. Milliyetçilik hareketlerinde kullanılan propaganda metotlarından biri de bu dönemde spor organizasyonlarıydı. Burada kullanılan renkler ve seyircilerin yaptıkları tezahüratlar kitleleri etkilemekte ve onların milli duygularının kabarmasına yol açmaktaydı (Atabeyoğlu, 1985; Günay, 2016). O dönemde gençlere izcilik, cimnastik gibi eğitimler vermek suretiyle kitlelerin askerlik duygusuna alıştırılması da hedeflenmekteydi.

Sporunda ilk kulüpleşme faaliyetlerinin batılı tarzda yapılmasının Türkler tarafından yapılamamasının nedenini ise Atabeyoğlu (1985) şu şekilde açıklamaktadır: “*Dönemin padişahı II. Abdülhamit, gençlerin bir araya gelmeleri karşısında aşırı titizlik göstermesi ve gençlerin toplu olarak girişecekleri her faaliyetin şahsına ve saltanatına karşı bir saldırı anlamı taşıyacağı vehmi içinde olması sebebiyle gençlerin kulüp kurmalarına da spor yapmalarına da büyük engel oluşturmaktaydı. İstanbul'un dört yanına dağılmış olan hafiyelerin göz hapsi altında bulunan gençlerin toplu halde en ufak eylemlerine dahi müsamaha gösterilmediği bir dönemde, Türk gençlerinin kulüp kurup takımlar çıkarmak suretiyle spor yapabilmeleri elbette ki zordu*”.

Spor kulüplerinin Türklerde gelişim süreci yukarıda da ifade edildiği gibi çok eski dönemlere rastlamaktadır. Bu bölümde, erken dönem Türk tarihinden 1908 yılına kadar (II. Meşrutiyet'e kadar) Türkler, azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan modern spor kulüplerin branşlara göre gelişim süreci kısa şekilde ifade edilmiştir:

- **Atletizm:** Osmanlılardan önce Selçuklular zamanında 1063 yılında ulaklar ve postacıların kaldırılmasından sonra haberleşmeyi ihmal etmemek için ilk önce güvercinler, hızlı develer ve koşuculara başvurulmuştur. Daha sonraları 10. ve 13. yüzyılda ise sultanlar, devlet görevlileri ve ticarethaneler profesyonel koşucular bulundurmışlardır. Buradan da Selçuklular zamanında atletizmde profesyonel anlamda bir teşkilat söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerde “*ulak sistemi*” denilen, ulak menzil haneleri ismiyle teşkilatlanmış ve resmi haberleşmeler için kurulmuş bir teşkilat vardı (Yıldırım, 1999; Kütükoğlu, 1999). Bu sistemde koşucular hem yetiştirilmiş hem de teşkilatlanmıştı. Kısaca atletizmde kulüpleşme sürecini başlamıştı. Modern anlamda atletizmi ilk sokan eğitim kurumlarının Galatasaray Sultanisi ve Robert Koleji olduğu görülmektedir.

- *Atıcılık*: Atıcılık faaliyetleri Osmanlı Devleti döneminde daha çok askeri görünümde ve gösteri niteliğinde olup 15. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 1, 2005).
- *Avcılık*: Avcılığın resmi ve düzenli bir teşkilat durumuna getirilmesi Selçuklu Devleti'nde Tuğrul Bey tarafından gerçekleştirilmiştir (Güven, 1999). Avcılık Osmanlı Devleti'nde "merkez" ve "taşra teşkilatı" olarak örgütlenmiştir (Özden, 2004).
- *Binicilik*: Atın Türkler tarafından M.Ö. 6. yüzyıllarda evcilleştirildiği ve eski Türklerde "Türk atsız, kuş kanatsız olmaz" sözü, ata verilen önemi belirlemeye değer bir sözdür. Modern anlamda binicilik düzenli bir şekilde ilk defa 1881 yılında başlamıştır. Sultan Abdulaziz o dönemde başarılı atların sahiplerini ödüllendirerek at ırkının iyileştirilmesini teşvik etmiştir. O dönemde, bugün ki Veliefendi Tesislerinin yer aldığı yerde Mirasyedi Veliefendizade arkadaşlarıyla beraber düzenli olmasa da at yarışları düzenlemiştir (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 1, 2005).
- *Bisiklet*: Osmanlı Devleti'nde binek aracı olarak 1894 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Bu sporla ilgili kulüpler ilk önce Selanik'te başlamıştır (Milliyet Gazetesi Ansiklopedisi, 1991: 9). Bisiklet sporunun duayeni ve ilk bisiklet federasyonu başkanı Muvaffak (Menemencioğlu) Bey tarafından verilen bilgilere göre, "1897 yılında, Osmanlı Devleti'nin büyük şehirlerinden olan Selanik'te toprak pistli ve yüksek virajlı, çevresi ahşap tribünlerle çevrili bir velodrom (Depo Harici diye anılan mahallede) mevcuttu ve burada bisiklet yarışları yapılırdı" denilmiştir (Özden, 2004). Aynı konunun devamı olarak Atabeyoğlu (1994), Menemencioğlu'na ait şu bilgileri vermektedir: "Nobila adında bir Fransız öğretmen ile Selanik yerlilerinden Madyano Efendi ile Enver Paşazade Mustafa Bey, Selanik Veledromu'nda parlayan ilk bisiklet yıldızlarımızdır."
- *Cimnastik*: Cimnastikte ilk kulüpleşme Galatasaray Sultanisinde başlamıştır. Bu sultaninin ilk beden eğitimi öğretmeni Fransız M. Curel, Fransa'dan getirdiği jimnastik araçlarını okulda bir salona yerleştirerek jimnastik sporunu aktif hale getirmiştir (Yıldız, 1979). Osmanlı Devleti'nde ilk idmançı olarak kabul edilen Faik (Üstünidman) Bey ise 1879 yılından sonra çok sayıda sporcu yetiştirmiştir. Faik Bey, İstanbul (Beyoğlu)'da açtığı salonda, cimnastiğe ilgi duyanları bu branşta yetişmesine öncülük etmiştir. Askeri eğitim kurumlarında bu spor gelişmesi için görev yapmıştır. Bu dönemlerde cimnastik tutkusu olan Mazhar (Kazancı)Bey'de bu sporla uğramış ve sivil okullarda çalışmalar yapmıştır. 1903 yılında ise "Beşiktaş Osmanlı Kulübü" kurularak ve bu sporun yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde bu branşla ilgili uluslararası alandaki ilk temas ise 1906-Atina'da yapılan Ara Olimpiyatlarıyla olmuş ve Yorga Albirantis 10 metrelik ipe tırmanma yarışında birincilik elde etmiştir (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 2, 2005).
- *Eskrim*: Türklerde kılıç kullanma küçük yaşlardan beri öğrenilen bir spor faaliyeti olmasına rağmen modern anlamda 1903 yılında "Beşiktaş Osmanlı Kulübü'nün" kurulmasıyla gelişmiş ve örgütlenmeye başlamıştır. Bu sporun örgütlenmesinde Fuat (Balkan) Bey'in yakın arkadaşları olan Mazhar (Kazancı) Bey ve kardeşi Hikmet (Kazancı) Bey etkili olmuştur. Beşiktaş'taki evlerinin altında bu üç şahıs, kulübü kurduktan sonra semtin gençlerine jimnastik ve halterin yanı sıra eskrim dersleri de vererek bu sporun gelişmesini sağlamışlardır (Yıldız, 1979; Pepe ve ark., 1999). Ayrıca, Nişantaşı Terbiye-i Bedeniye Kulübü'nün ve İstanbul Darülfünun (Üniversite) Terbiye-i Bedeniye Kulüp'lerinin kuruluş nizamnamesinde programa alınan spor dalları arasında eskrim sporu da yer almıştır (Tayga, 1990).
- *Golf*: Bu sporun Osmanlı Devleti'ne gelişi 19. yüzyılın sonlarındadır (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 3, 2005).

- **Güreş:** Osmanlı Devleti döneminde padişahların özel gösterileri için “*Hassa Pehlivan Bölüğü*” kurulmuş ve padişah huzurunda yapılan güreşlerde “*Huzur Güreşi*” denilmiştir. O dönemde Sultan Abdulaziz’in Güreşe özel sevgisi nedeniyle, güreş çok büyük bir mesafe almıştır (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 3, 2005). Ayrıca güreşte kulüpleşme süreci tekkelerle başlamış olup güreş tekkelerinin olduğu yerleri Tayga (1990) şu şekilde özetlemiştir: “*Bursa Güreşçiler Tekkesi*”, “*Edirne Güreşçiler Tekkesi*”, “*Pehlivan Şuca Tekkesi*”, “*Pehlivan Demir Tekkesi*”, “*Manisa Güreşçiler Tekkesi*”, “*Konya Güreşçiler Tekkesi*” ve “*Demir Baba Tekkesi*”.
- **Halter:** Halterin modern anlamda Osmanlı Devleti’ne gelişi 1890’lı yıllardır (Atabeyoğlu, 1993). 1903 yılında Beşiktaş Osmanlı Bereket Jimnastik kulübünde, jimnastik sporuyla birlikte ilk kez bu branşta ele alınmıştır. Kulübe halteri sokan kuruculardan ve ilk haltercilerden Mahzar (Kazancı) Bey olmuştur (Özden, 2004).
- **Su Sporları:** Osmanlı Devleti’nde ilk kez 16. yüzyılda İstanbul boğazında kürek yarışları düzenlenmiştir. 1579 yılında bu yarışların yapıldığı ve bu müsabakaya 25 kayığın katıldığı belirtilmektedir. İzmir’de 1891 yılından beri bu tür deniz yarışmaları yapılmıştır. Bu kayık yarışları İzmirli zenginler tarafından kurulmuş bulunan “*İzmir Kayık Yarışı Kurulu*” tarafından organize edilirdi. Yabancılar tarafından 27 Ağustos 1898 tarihinde Büyükada önünde bir kayık yarışı yapılmıştır. Büyükada önünde yapılan bu yarış düzenlemek için Bahriye Nazırı Hasan Paşa’nın gözetimi altında yüzlerce kişiden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyonda bulunan üyelerin çoğunluğu azınlık vatandaşları ve yabancı uyruklu kişilerdi. Ayrıca Türklerin modern anlamda kürek yarışına katılmaları 1899 yılında da olmuştur. Japonya’ya dostluk ziyaretine gittikleri sırada Singapur’da Ertuğrul Fırkateyni’nde görevli Mekteb-i Bahriye öğrencilerinin katıldıkları kürek yarışlarında kazandıkları birincilikler, Türk donanmasında kürek sporunun varlığının en belirgin ifadesidir (Atabeyoğlu, 1991; Kahraman, 1995; Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 4, 2005). Ayrıca, 1850’li yıllardan sonra büyük yelkenli tekne sahibi bazı Türklerinde yarışlara katıldığı belirtilmektedir (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 5, 2005). Yine, 1800’lü yılların sonunda Galatasaray Sultanisi beden eğitimi öğretmeni M. Moiroux gözetiminde öğrenciler o dönemde yüzme aktivitelerine başlamıştır. Daha sonra M. Moiroux, Tophane Askeri Sanayi Mektebi’ne atanmış ve yüzme eğitimlerine burada da devam etmiştir (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 5, 2005).
- **Tenis:** Bu spor modern anlamda İngiliz diplomatlar tarafından 1900’lü yıllardan sonra Osmanlı Devleti’nde oynanmaya başlanmıştır. İzmir’de (Bornova ve Karşıyaka), 1905’li yıllardan itibaren levanteler arasında tenis maçları yapılmıştır. Ayrıca, İzmir-Bornova’da tenisin gelişimine Giraud ve Charnot aileleri de öncülük etmişlerdir. İstanbul’da İngilizler kendi aralarında düzenlemiş oldukları tenis turnuvalarında da, üç yıl üst üste aynı kişinin şampiyon olması durumunda verilmek üzere “*Çelenk Kupası*” adı altında bir ödül koymuşlardır. Daha sonra bazı İngiliz vatandaşları da İstanbul (Kadıköy)’de tenis kulübü kurmuşlar ve Küçük Moda’da müsabakalar düzenlemişlerdir (Yıldız, 1979; Milliyet Gazetesi Ansiklopedisi, 1991; Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 5, 2005).

Modern Futbolda Kulüpleşme Süreci

Modern anlamda futbolun Osmanlı topraklarına girmesi 19. yüzyıl sonlarına rastlamakta ve o dönemde ilk defa İngilizler tarafından oynanmıştır (Urartu, 1983; Sancaklı ve ark., 1995). İzmir’de yaşayan La Fontaine ailesinin ileri gelenleri şehirdeki diğer ailelerle (Giraud’lar, Whittall’lar ve Charnoud’lar ön planda yer almaktaydı) birlikte “*Bournabat Football and Rugby Club*” ismiyle bir kulüp kurdular (Atabeyoğlu, 1991; Afyoncu). 1897 yılında İstanbul’daki İngilizler de futbol oynamaya başlamışlar ve bunun öncülüğünü de Avukat Henri Pears ile Lafonten kardeşler yapmışlardır. 1897-1899 yılları arasında İzmir ve İstanbul’da oturan

İngilizler kendi aralarında karşılıklı müsabakalar yapmışlardır (Devecioğlu, 2018). O dönemde İzmir’de 1899 yılında bir futbol ligi başlatılmıştı (Spor Alemi, 1920).

İzmir’de modern futbolun gelişmesini sağlayanlardan James La Fontaine İstanbul’a 1889 yılında yerleşti ve onun çabalarıyla İstanbul’da İngilizlerden oluşan “*Rugby-Football Takımı*”ni kurdu. Daha sonra James La Fontaine ve İngiliz futbolcu Horace Armistage’yi de alarak İstanbul’lu Rum ve İngilizlerden oluşan “*Cadney*” adlı bir futbol takımı kurdular (Yıldız, 1979; Afyoncu, 2017; Şevki, 2018). 1897 yılında “*Football-Association Club*”ü kurdular (Yenel, 1990). İstanbul’da yaşayan azınlıklar ve yabancılar Moda ve Kadıköy’de futbol oynadılar. 1890’lı yılların sonuna doğru Türklerde de futbol yaygınlaşmaya başladı. Reşat (Danyal) Bey, Fuat Hüsni Bey ve arkadaşları, 1901 yılında Türklerin futbol oynamasının ve kulüp kurmalarının kısıtlanmış olmasından dolayı kulüplerine İngilizce isim olan “*Siyah Çoraplılar Futbol Kulübü’nü (Black Stocking Football Club)*” vererek ilk Futbol kulübünü kurdular (*İlk maçı 26 Ekim 1901 tarihinde Papazın çayırında Rum takımıyla oynamıştır. İlk maç, aynı zamanda son maç olmuştur. Maçın bitimine birkaç dakika kala Baş Journalci Ali Şamil’in haftiyeleri maçı bastılar ve yakalananları cezalandırdılar*). 1905 yılında, Mektebi Sultani öğrencileri, Ali Sami (Yen) Bey’in öncülüğünde ilk futbol kulübü olan Galatasaray’ı ve 1907 yılında ise Kadıköylü gençler Fenerbahçe’yi kurdular (Atabeyoğlu, 1991; Afyoncu, 2017).

II. Meşrutiyetten önce, gayri resmi olarak faaliyetlerini sürdüren spor kulüpleri, II. Meşrutiyet’in ilanından (23 Temmuz 1908) sonra önceden izin gerektirmeyen özel hukuk, tüzel kişiliği kazandı. 1909 yılında 1680 sayılı Cemiyetler Kanunu’yla beraber dernek kurulmasına izin verilmiş, eski kurulan spor kulüpleri (Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe gibi) resmen tescil edilmiştir (Fişek, 1985; Somalı, 1989; Sümer, 1990; Devecioğlu, 2008). Ayrıca, yeni spor kulüpleri de bu kanun çerçevesinde resmi statüyle kurulmaya başlamış ve tescil edilerek tüzel kişiliğe kavuşmuşlardır.

İstanbul Futbol Ligi (Constantinople Football League / 1903-1910)

İstanbul’da kurulmuş olan *Cadikovy Football Club (Kadıköy Futbol Kulübü)* ve *Moda Football Club (Moda Futbol Kulübü)* kulüplerini temsilen Henry Pears ve James La Fontaine, Elpis Kulübü’nü temsilen Aleko ve İmojen elçilik gemisi takımını temsilen Horace Armitage bir araya geldiler. O dönemde İngiltere’de uygulanmakta olan futbol kurallarını Osmanlı topraklarına getirerek bir yönetmelik hazırlayıp, 17 Mayıs 1903 yılında “*Constantinople Football League (İstanbul Futbol Ligi)*” kurdular (Ertuğ, 1977; Fişek, 1983; Sümer, 1990; Atabeyoğlu, 1991; Devecioğlu, 2018). İstanbul Futbol Birliği’nin kuruluş amacı; “*İstanbul’daki futbol kulüplerinin düzensiz aralıklarla ve örgütsüz biçimde kendi aralarında yaptıkları özel karşılaşmaların izleyenlere yeterince doyum vermemesi ve futbola karşı kitlesel ilgi oluşturmakta yetersiz kalması göz önünde tutularak anılan futbol kulüplerini tek bir lig içinde toplamak, futbol mevsiminin başlangıç ve bitim tarihleriyle lig karşılaşmalarının gün, saat ve hakemlerini saptamak, taraflara ve meraklılara futbol mevsimi başlamadan önce karşılaşmaları duyurmak, programın koşulları elverdiğince aksaksız uygulanmasını sağlamak, gerek ligin ve futbol karşılaşmalarının yönetiminde gerekse belirebilecek anlaşmazlıkların çözümünde esas alınmış bulunan İngiliz Futbol Ligi kurallarını uygulamaktır*”. O dönemde kurulmuş olan futbol kulüplerini ilk defa federatif bir yapının etrafında toparlayan bu ligin ilk olmasıyla alakalı olarak yönetsel eksiklikleri vardı (Fişek, 1983). Bu birliğin en başta karşı karşıya kaldığı problemlerin başında hakem atamaları gelmekteydi (Ertuğ, 1977). Bu birlik, dışarıya karşı tek el yapısında olmuştur. Çünkü birlikte mücadele etmek için başvuran bir futbol kulübünün alınıp alınmaması konusundaki nihai kararı eski üyeler vermekteydi (Yıldız ve ark.,

2017). Bu lig, Osmanlı Devleti'nde futbolun kurumsallaşma sürecinde ilk spor örgütlenmesi (1903-1910) olmuş ve futbolun birçok yapısal değişimine öncülük etmiştir.

Türkler, Azınlıklar ve Yabancılar Tarafından Kurulan Spor Kulüpleri

19. yüzyılın sonunda Türkler, azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan spor kulüpleri (İstanbul, İzmir ve Selanik) kategorize edilerek verilmiştir.

Tablo 1. II. Meşrutiyetten önce Türkler tarafından kurulan spor kulüpleri

Kulüp Adı	Açıklama
Anadolu İdman Ocağı	Mehmet Burhanettin (Felek) Bey ve kardeşi Hüdayi Bey'in öncülüğünde Üsküdar'da 1908 yılında kurulmuştur (Atabeyoğlu, 1991).
Beşiktaş Osmanlı Kulübü	Basiret Jimnastik 1903 yılında, Mazhar (Kazancı) Hocanın öncülüğünde kurulmuştur. Bu kulüp, ilk Türk kulübüdür (Yıldız, 1979).
Black Football Club (Siyah Çoraplılar Kulübü)	Stockings Yabancı bir isim adıyla 1901 yılında kurulmuş ve Dr. Rasim Paşa kulübün başkanlığını yapmıştır (Atabeyoğlu, 1991; Ertuğ, 1977). Kısa ömürlü (4-5 ay) olan bu kulübün kurucularından ve oyuncularından olan Fuat Hüsnü (Kayacan) Bey bu kulübün kuruluşunu şöyle anlatmaktadır: "...1317 (1901) senesi sonbaharında "Black Stocking Club" adıyla yalnız Türk soyundan gelenlerin girişimiyle bir kulüp kuruldu" (Özden, 2004).
Dersaadet Jokey Kulüp (Cemiyet-i Sipahiye)	1864 yılında kurulan bu kulübün tüzüğü, İngiltere Jokey Kulübü'nün yönetmeliğinden alınmıştır (Özden, 2004; Yıldırım ve Gültekin, 2012).
Fenerbahçe Kulübü	Spor 1907 yılında, Ziya Bey, Ayetullah Bey, Necip Bey (Milliyet Gazetesi Ansiklopedisi, 1991) ve Saint Josef Lisesi Türkçe Öğretmeni Enver (Yetker) Bey'in yardımlarıyla (Tayga, 1990; Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 2, 2005) kurulmuştur.
Galatasaray Kulübü	Spor Galatasaray Sultanisi öğrencilerinden Ali Sami (Yen) Bey'in teşebbüsü sonucu 20 Ekim 1905 tarihinde kuruldu. 1904 yılından beri yalnız İngiliz ve Rum takımları arasında İstanbul Futbol Ligi maçları yapıyordu. Galatasaray Spor Kulübü bu lige girmek için 1906 yılında müracaatını yaptı. Lig başlamış olmasına rağmen, istek hemen kabul gördü. İlk maçını da 25.01.1906 tarihinde İngiliz Imogen takımıyla yapmıştır (Milliyet Gazetesi Ansiklopedisi, 1991; Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 2, 2005).
Kadıköy Kulübü	Futbol Kadıköy'de futbol oynayan bazı Türk gençleri tarafından 1901 yılında kurulmuştur. Fuat Hüsnü Bey öncülüğünde kurulan bu kulübün ömrü iki ay kadar sürmüştür (Yıldız, 1979; Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 2, 2005).
Pazaryolu Kulübü	Kadıköy yakasının yeni bir teşekkülü olan bu kulüp, 1907-1908 sezonunda Fenerbahçe'ye birleşme teklifinde bulunmuştur. Ancak isim üzerinde anlaşma sağlanamadığından dolayı birleşme olmamıştır. Tayga, 1990), kulübün bu tarihte veya bu tarihten önce kurulduğunu ifade etmektedir.
Üsküdar Kulübü	Bu kulüp, 1907-1908 sezonunda Fenerbahçe'ye birleşme teklifinde bulunmuştur. Ancak isim üzerinde anlaşma sağlanamadığından dolayı birleşme olmamıştır. Tayga (1990), Kadıköy yakasında kurulan bu kulübün bu tarihte veya bu tarihten önce kurulduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2a. II. Meşrutiyetten önce azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan spor kulüpleri

Kulüp Adı	Açıklama
Alman Kulübü	Jimnastik 1874 yılında Almanlar tarafından İstanbul'da kitap satıcısı Otto Kil başkanlığında kurulmuştur (Özden, 2004).
Aris Kulübü	1905 yılından önce Rumlar tarafından kurulmuştur (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981). Özden (2004), bu kulübün sadece varlığından bahsetmekte ve kulüp hakkında başka bilgilere rastlamadığını belirtmiştir.
Anacks FC	Bu kulüp ilk kez 1909-1910 sezonunda İstanbul'da 2. kümeye katılmış bir ermeni kulübüdür (Şevki, 2018). Bu bilgilere göre kulübün II. Meşrutiyetten önce kurulduğu düşünülmektedir.

Tablo 2b. II. Meşrutiyetten önce azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan spor kulüpleri

Kulüp Adı	Açıklama
Balta Limanı Futbol Kulübü	Sporcu Şavarş Koçaryan tarafından kurularak ve 1906-1907 sezonunda İstanbul Futbol Ligi'ne katılmış bir ermeni kulübüdür (Şevki, 2018). Bu bilgilere göre kulübün 1906 yıllarında kurulduğu düşünülmektedir.
Boyacıköy Futbol Kulübü	Balta Limanında Rumlar tarafından Robert Koleji ile aynı zamanda kurulmuş (1900 yılında) bir futbol kulübüdür (Şevki, 2018).
Büyükdere Kulübü	Şevki (2018), bu kulübün Rumlar tarafından kurulduğunu ve 1908 yılında yaptığı müsabakayla bilindiğini ifade etmektedir. Tayga (1990), Abidin Daver'in makalesinden alıntı yapmış ve bu kulüple ilgili "1907-1908 sezonunda Büyükdere isminde bir Rum takımıyla oynadık ve 0-3 galip geldik" demiştir.
Cadikeu Fuetball Club (Kadıköy Futbol Kulübü)	James La Fontaine ve arkadaşları tarafından İstanbul'da 1902 yılında ilk futbol kulübü olarak kurulmuştur. Bu kulüp, İstanbul'da Musevi ve Müslüman gençlerin ilk olarak futbol oynamaya başladıkları yer olarak da dikkat çekmektedir. İlk Türk futbolcusu Fuat Hüsnü (Kayacan) Bey'de bu takımda "Bobby" lakabıyla oynamış daha sonra da Dalaklı Hüseyin, Büyük Hasan gibi Türk futbolcular da bu takımda yer almıştır (Türkiye Futbol Federasyonu, 1992; Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 2, 2005; Günay, 2016; Şevki, 2018).
Elpis (Ümit) Futbol Kulübü	Kadıköy semtinde 1904 yılında Kadıköylü Rumlar tarafından kurulmuş (Sungur, 2002: 16) ve 1912 yılında kapanmıştır (Yıldız, 1979; Günay, 2016; Şevki, 2018).
Enosis Kulübü	1905 yılından önce kurulmuş (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981) olan bu kulüp için Özden (2004), sadece varlığından bahsetmekte ve kulüp hakkında başka bilgilere rastlanmadığını ifade etmektedir.
Ermeni Dork Kulübü	1908 yılından önce kurulan bu kulüp, 1908-1909 sezonunda İstanbul Futbol Birliği'nin ikinci kümesinde yer almıştır (Fişek, 1983; Fişek, 1985). Şevki (2018), bu kulüp hakkında şunları belirtmektedir: "1908 yılında Vahan Çeraz Kumkapı'da Dork adlı beden eğitimi kulübünün temelini atmıştır. Atletizm ve futbol dallarında faaliyet göstermiştir".
Ermis Kulübü	Şevki (2018), 1884 yılında Rumlar tarafından kurulduğunu ve 1914 yılında isminin Pera olarak değiştirildiğini belirtmiştir.
Estoglaris Kulübü	James La Fontaine tarafından 1903 yılında kurulmuştur (Tayga, 1990; Kahraman, 1995).
F.C. Wien	1895 yılında İstanbul'da İngilizler tarafından kurulmuştur (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 2, 2005).
Fuare Mektebi Takımı	Rum Papaz Mektebi'nin futbol kulübüdür. 1905 yılında Galatasaray takımıyla maç yapmış ve 2-0 kaybetmiştir (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981; Şevki, 2018). Galatasaray Kulübü ile 1905 yılında maç yaptığına göre 1905 veya daha önce kurulduğu düşünülmektedir.
İsraelitisher Turnverein Konstantinogel	Şevki (2018), bu kulübün 1895 yılında kurulduğunu ve 1905 yılına kadar faaliyetlerini sürdürdüğünü belirtmektedir.
İstella Kulübü	1905 yılından önce kurulmuş (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981) olan bu kulüp için Özden (2004), sadece varlığından bahsetmekte ve kulüp hakkında başka bilgilere rastlanmadığını ifade etmektedir.
Istrogles	1905 yılından önce kurulmuş (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981) olan bu kulübün Özden (2004)'de sadece varlığından bahsetmekte ve kulüp hakkında başka bilgilere rastlanmadığını ifade etmektedir.
İstanbul Golf Kulübü	1895 yılında İstanbul'da kurulmuştur (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 3, 2005).
İzmir Bornova Kulübü	1905 yılında İzmir'de kurulmuştur (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 3, 2005).
Kandilli Kriket Kulübü	1880 yılında bankacı Hansons ailesi tarafından kurulan bu kulüp, Osmanlı Devleti'nde ilk modern spor merakını getiren spor kulübü (Karaküçük, 1990; Devicioğlu, 2018) olarak bilinmektedir.
Makriköy (Bakırköy) Futbol Kulübü	Bu kulüp, Bakırköy'de 1900'lü yılların başında kurulmuştur (Şevki, 2018).

Tablo 2c. II. Meşrutiyetten önce azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan spor kulüpleri

Kulüp Adı	Açıklama
Mayak Kulübü	1905 yılından önce kurulmuş (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981) olan bu kulübü için Özden (2004), sadece varlığından bahsetmekte ve kulüp hakkında başka bilgilere rastlanmadığını ifade etmektedir.
Moda Futbol ve Rugby Kulübü	İzmir'den İstanbul'a gelen James La Fontaina, Henry Pears, Horece Armigate ve Hurest gibi futbolcularla beraber İngiliz Sefaret Gemisinin (Imogene) personelinden bazılarıyla birlikte 1896 yılında kurulmuştur (Ertuğ, 1977; Fişek, 1983; Fişek, 1985). Bu kulübünün varlığıyla ilgili Kahraman'da (1995), "1900 yılından önce Kadıköy'deki İngiliz ve Rumlar Moda adında bir takım kurarak Moda Burnunda yer alan çayırılıkta futbol oynarlardı..." diyerek bu kulübün varlığından bahsetmektedir.
Moda Futbol Kulübü	Kadıköy Futbol Kulübü futbolcuları arasında çıkan bir antlaşmazlık sonucu kulüplerinden ayrılan İngilizler tarafından 1903 yılında kurulmuştur (Türkiye Futbol Federasyonu, 1992; Devocioğlu, 2018).
Moda Rum Futbol Kulübü	Moda'da Yani Vasiliadis tarafından 1899-1902 yılları arasında kurulmuştur. 1902 yılında Kadıköy Futbol Kulübü'yle birleşmiştir (Şevki, 2018).
Prinkipo (Büyükada) Yacht Kulübü	Faik Bey'in Afacan adlı yelkenlisi 1898 yılında, bu kulüp tarafından düzenlenen yarışlarda başarı elde etmişti (Morpa Spor Ansiklopedisi Cilt 5, 2005). Bu bilgilere istinaden bu kulübün 1900 yılından önce kurulduğu düşünülmektedir.
Provalrez Kulübü	Özden (2004), bu kulübün sadece varlığından bahsetmekte ve başka bilgilere rastlanılmadığını belirtmektedir.
Robert Koleji Futbol Kulübü	Bu kulüp, ermeni öğrenciler tarafından 1900 yılında kurulmuştur. Ayrıca bu kulüp, 1907-1908 sezonunda İstanbul Futbol Ligi'nde mücadele etmiştir (Şevki, 2018).
Strugglers (Mücadeleciler) Kulübü	1908 yılında Elpis Futbol Kulübü'nden ayrılan Modalı Rumlar tarafından kurulmuştur (Yıldız, 1979; Şevki, 2018). 1. Dünya Savaşının başlaması ile bu kulüp, 1914 yılı sonunda dağılmıştır (Yıldız, 1979).
Tatavla-Heraklis Jimnastik Kulübü	6 Nisan 1896 yılında Rumlar tarafından kurulmuştur. 1923 yılından sonra adını Kurtuluş Spor olarak değiştirmiştir. İstanbul'un en eski spor kulübü olarak halen faaliyetlerini sürdürmektedir (Fişek, 1985; Türkiye Futbol Federasyonu, 1992; Şevki, 2018). Osmanlı Devleti'nde modern anlamda atletizm, bu kulüpte (1896 yılında) İngiliz ve Rumların ilgi göstermeleriyle başlamıştır (Güven, 1982).
The Imperid Yachting and Boating Club	1867 yılında deniz kuvvetlerinin başına getirilen İngiliz emekli Amiral Augustos Charles Hobart-Hampden (Hobart Paşa), 1872 yılında bu kulübü kurarak ilk başkanı olmuştur. Bu kulüp, Osmanlı Devleti'nde spor yapmak amacıyla batılı tarzda kurulan ilk spor kulübüdür (Kahraman, 1995).
Yahudi Cimnastik Kulübü	1894 yılında İstanbul'da Yahudiler tarafından kurulmuştur (Türkmen, 1987).
Yasson Kulübü	1908 yılı veya daha önce kurulan bu kulüp, 1908-09 sezonunda İstanbul Futbol Birliği'nin ikinci kümesinde oynamıştır (Fişek, 1980; Fişek, 1985).
Zogroghion FC	Şevki (2018), bu kulübün 1908 yılında kurulduğunu ve Pera takımıyla yaptığı müsabakaların dışında fazla bir bilgiye ulaşamadığını belirtmektedir.

Şevki (2018) yaptığı çalışmada, Ermeniler tarafından kurulan diğer kulüpleri şu şekilde sıralamaktadır: "Hunting (Avcılar) İzmir", "Adana Ermeni takımı", "Santral", "Ararat", "Kilikya", "Sasun", "Raffi", "Tarsus Aziz Boger Takımı", "Sanatya Vakakn Kulübü", "Vasपुरagan İzmir", "Araks" ve "Sahakyan (Okul takımı olarak hala Samatya'da faaliyetini yürütmektedir)". Ancak bu spor kulüplerin II. Meşrutiyet'ten önce mi veya sonra mı kurulduğu kaynaklardan belli olmadığından sadece burada isimleri verilmiştir. Şevki (2018: 11), diğer Rum kulüplerini de şu şekilde vermektedir: "Neo Astr", "Aneyanis", "Olympia", "Neayenea" ve "Enosis". Ancak bu spor kulüplerin II. Meşrutiyet'ten önce mi veya sonra mı kurulduğu kaynaklardan belli olmadığından yine isimleri burada verilmiştir. Güneş (2007), 20 Mayıs 1907 yılında, on birincisi düzenlenen "Panionios Spor Oyunlarından" bahsetmektedir. Bu oyunlardan atletizm yarışları haricinde bisiklet yarışlarının da yapıldığını belirtmektedir. Oyunlara "Apollon", "Atina Nasyonal Jimnastik", "Atina Panhellenik", "Ayvalık İolikos", "Kahire İfiko", "Pan Ahaikos", "Panionios", "Patra", "Patras", "Pelops", "Pire", "İstanbul Rubtiyon Mektebi", "İstanbul Rum Jimnastik", "İstanbul Tatavla" ve "İzmir

İdmanperveren Kulübü'nün katıldığını belirtmektedir. Bu organizasyonun uluslararası olduğu düşünülmekte olup, bu spor kulüplerinden azınlık vatandaşlara ait olduğu da muhakkaktır. Tayga (1990), "*Araks 1*", "*Araks 2*", "*Ardavas*", "*Arzpo*" ve "*Şahakyan Kulübü*" nin varlığından bahsetmekte olup bu kulüplerin 1911-12 yıllarında Rumeli Asasiyaşın futbol liginde oynadığını belirtmektedir. Ancak bu spor kulüplerin II. Meşrutiyet'ten önce mi veya sonra mı kurulduğu kaynaklardan belli olmadığından burada yalnızca isimleri verilmiştir. Özmeden (1999) çalışmasında, "*Musevi Experance*" kulübünden bahsetmekte, Fişek (1985) ise bu kulübün 1920 yılında Pazar liginde oynadığını belirtmektedir. Ancak bu spor kulübünün II. Meşrutiyet'en önce mi veya sonra mı kurulduğu kaynaklardan belli olmadığından burada adı verilmiştir. Yine, "*Olimpiya*", "*Ermis*" ve "*Anayanis Kulüpleri*" nin olduğuna dair bilgilere de rastlanılmaktadır (Kahraman, 1995; Özmeden, 1999). Yine bu spor kulüplerinin II. Meşrutiyet'ten önce mi veya sonra mı kurulduğu kaynaklardan belli olmadığından isimleri verilmiştir.

Tablo 3. II. Meşrutiyetten önce İzmir'de azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan spor kulüpleri

Kulüp Adı	Açıklama
Apollon Spor Kulübü	Türkiye Futbol Federasyonu (1992) tarafından yapılan çalışmada, bu kulübün 1900 yılında Rumlar tarafından kurulduğunu belirtilmektedir. 1906 yılında bu kulübün İzmir'de büyük spor yarışmaları (cimnastik, atletizm ve güreş) düzenlediği ve 1906 yılında Atina Ara Olimpiyatlarına katıldığı belirtilmektedir (Kahraman, 1995).
Buca Kulübü	İngilizler tarafından kurulan bir kulüptür (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981).
Cyling Club	Bu kulüp, atletizm, bisiklet ve futbol alanında faaliyet göstermek amacıyla 1891 yılında kurulmuştur. Kulübün ilk sporcuları arasında Türk vatandaşı Kemal (İren) Bey'de yer almaktaydı (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981).
Ermeni Dork	1900 yılında Ermeniler tarafından kurulmuştur (Tayga, 1990; Devecioğlu, 2018).
Football and Rugby Club	İzmir de ikamet eden Lafontaine ailelerinin ileri gelenleri diğer İngiliz gençlerini de yanlarına alarak (Arthur Whitdal, James Lafontaine, Edwitdal, Frank Whitdal, Edma Siro, Henry Culy, Richard Lafontaine ve İngiliz tabiyetine bağlı birkaç sporcu) 1894 yılında Bornova'da bu kulübü kurmuşlardır (Özden, 2004). Fişek (1985), bu kulüp için Osmanlı Devleti'nde aynı zamanda ilk spor kulübü olduğunu belirtmektedir.
Panianos	1900 yılında Rumlar tarafından kurulmuş bir kulüptür (Türkiye Futbol Federasyonu, 1992; Devecioğlu, 2018).
Panyonik Club	Rumlar tarafından kurulan bu kulüp, 1906 yılında Atina Ara Olimpiyatlarına katılmıştır. Kahraman (1995) verdiği bilgiye göre İzmir'de yayınlanan " <i>Ahenk</i> " gazetesinde 1905 yılında olimpiyat seçmeleri için bu kulübün yarışmalar düzenlediğini belirtmektedir. Bu ifadelerle göre bu kulüp, 1905 veya daha önce kurulduğu düşünülmektedir.
Pelops Kulübü	1900 yılında Rumlar tarafından kurulmuştur (Türkiye Futbol Federasyonu, 1992). Kahraman (1995), bu kulübün 1906 yılı Temmuz ayında İzmir'de kayak ve yüzme yarışları düzenlediğini ifade etmiştir.
Smyrn	İngilizler tarafından 1894 yılında kurulmuştur (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981).
Smyra Football Club	Arıpınar ve ark. (1992), bu kulübünün (İzmir Futbol Kulübü) İngilizler tarafından 1894 yılında kurulduğunu belirtmektedir.
Smyrna Races Club (İzmir Yarış Kulübü)	Modern anlamda 23 Eylül 1856 tarihinde İzmir'de ilk defa düzenli yarışlar yapıldı. Mr. Patterson (İngiltere başkonsolosu) öncülüğünde Rees, Forbes, Alyoti, İzmir'de Evliyazade Refik Bey (İzmir Eski Belediye Başkanı) ile beraber bu kulüp kurulmuştur. O dönemde İzmir'de müşterek bahis oynatmak ve at yarışlarını da başlatmış oldular (Yıldıran ve Gültekin, 2012). Bu kulübün 1900'lü yıllardan önce kurulduğu düşünülmektedir.
Sporting Club	Bu kulüp 1896 yılında İngilizler tarafından kurulmuştur (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981; Milliyet Gazetesi Ansiklopedisi, 1991).

Ayrıca yapılan başka çalışmalarda, "*İskos*" ve "*Karakoviri (Karşıyaka)*" kulüplerinden bahsedilmekte, fakat II. Meşrutiyet'ten önce mi veya sonra mı kurulduğu konusunda bir bilgiye yer verilmemiştir (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981; Türkiye Futbol Federasyonu, 1992; Kahraman, 1995).

Tablo 4. II. Meşrutiyetten önce Selanik’te azınlıklar ve yabancılar tarafından kurulan spor kulüpleri

Kulüp Adı	Açıklama
Cycling Club	Bu kulüp, İngiliz, Rum ve İtalyan gençleri tarafından 1891 yılında kurulmuştur. Futboldan başka atletizm ve bisiklet sporuyla da ilgilenmiştir (Tercüman Spor Ansiklopedisi, 1981).
Leon Tenis ve Krokot Top Oyunları Kulübü	Baba (1940), tenis sporuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Bizde tenis ilk önce takriben kırk sene evvel oynanmaya başlanmıştır. Oyunu futbol gibi memlekete İngilizler getirmişlerdir. Bidayette İzmir ve İstanbul’da oynanmaya başlamıştır...”. Bu kulüp Selanik’te kurulmuştur (Tayga, 1990; Kahraman, 1995; Özmaden, 1999). Bu bilgilere istinaden 1900’lü yıllarda kurulduğu düşünülmektedir.
Siklit Kulüp	Bisiklet sporu yapmak amacıyla 1896 yılında kurulmuştur. Bu kulüpten Streralla, 1906 Atina Ara Olimpiyatlarına gönderilerek bisiklet ve eskrim yarışmalarını tanıtmıştır (Kahraman, 1995).

Kahraman (1995), “*Union Sportif Kulübü*”nden bahsetmekte, fakat II. Meşrutiyet’ten önce mi veya sonra mı kurulduğu konusunda bir bilgiye yer verilmemiştir.

SONUÇ

Türklerde ilk dönemlerden Osmanlı Devleti dönemine kadar birçok talim için talimhaneler kurulmuştur. Bu talimhanelerde binicilik, okçuluk, güreş ve tüfek talimlerinden başka cirit, çevgan, gürz aktiviteleri yapılmış, kılıç kullanma, kargı, bıçak gibi spor ve harp aletleri eğitimleri verilmiş çeşitli egzersizler yapılmıştır (Özden, 2004). Türklerde sporla ilgili vakıflar ve tekkeleri, halkı askerlik eğitime ve askerlik dışında eğlenceye dönük teşekküller olarak değerlendirmek gerekir. Bu kapsamda oluşturulan okçuluk, cüdi teşekkülleri gibi faaliyetlere yönelik olarak spor tesisleri ve meydanlar oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde spor faaliyetlerinde önemli bir konumda olan spor tekkeleri, Tanzimat dönemiyle beraber önemini kaybetmeye başlamıştır (Soyer, 2004). Sultan II. Mahmut döneminde Enderun Mektebi’ndeki sporcuları saraydan alıp askeriyeye nakletmesiyle birlikte sarayda da spora verilen önem sona ermiştir (Atabeyoğlu, 1985). Beden eğitimi ve sporu himayesinde barındıran Enderun Mektebi, vakıflar, tekkeler gibi kuruluşlar Tanzimat Fermanı ile beraber işlerliklerini de kaybetmeye başlamışlardır. Özellikle geleneksel sporlar çerçevesindeki bu sportif aktivitelerin yerini, gelişmiş bazı ülkelerinden alınan örneklerle veya azınlıklar ve yabancılar tarafından faaliyet gösterilen modern spor branşları yer almaya başlamıştır. Ayrıca, Sultan Abdulaziz’in tahttan indirilmesi yerine tahta çıkan II. Abdulhamit’in güreş faaliyetlerini kısıtlaması ve güreş ocaklarının kapatmasıyla birçok güreşçinin (Koca Yusuf, Hergeleci İbrahim, Kara Osman gibi) ülke dışında güreşmelerine de yol açtığı görülmektedir.

1845 harp okulları, rüştiyeler ve tıbbiye gibi okullara öğrenci yetiştiren idadiler ve 1868 yılında sultaniler açılmaya başlamıştır. Bu okulların eğitime başlamasıyla 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile beden eğitimi ve spor modern ders şeklinde yerleşmiştir (Özden, 2004). Galatasaray Sultanisi, Fransa’daki liselerin eğitim müfredatlarını örnek almış ve sabahları yapılmak üzere beden eğitimi dersleri konulmuştur. Okullara beden eğitimi ve spor derslerinin konulması sporun kısa sürede öğrenciler ve öğretmenler arasında sevilmesine neden olmuştur. Bu durum Tanzimat döneminde, eğitim kurumlarında spor kulüplerinin kurulmasına (Tablo 1, 2 (a, b, c), 3 ve 4) kadar ilerlemiştir.

Gelişmiş batılı ülkelerde spor faaliyeti içerisinde bulunmak üzere insanların bir araya gelerek kulüpleri meydana getirmeleri 1600’lü yıllarda başlamışken (Kahraman, 1995), Osmanlı Devleti’nde ise 1850’li yıllara rastlaması Osmanlı Devleti’nde modern sporların doğmasını geciktirmiştir. Modern anlamda Osmanlı Devleti’nde ilk spor kulüplerinin azınlıklar ve

yabancılar (özellikle Rumlar) tarafından kurulduğu görülmektedir (Günay, 2016). Bu dönemde azınlıklara ve yabancılar verilen ayrıcalıklardan (kapitülasyonlar gibi) dolayı, onların bir araya gelerek faaliyet göstermeleri serbestti. Dolayısıyla bu dönemde spor yapanlar ve spor kulüplerini genelde kuranlar azınlıklar ve yabancılarıdır. Ancak Türklerin spor kulüpleri kurmasında da bazı örneklerin olduğunu da söyleyebiliriz (Tablo 1). Örneğin, Bahriye öğrencisi Fuat Hüseyin (Kayacan) Bey, Hariciye Nezareti'nde görevli Reşat (Danyal) Bey ile birlikte 1899 yılında "*Black Stocking (Siyah Çoraplılar) Futbol Kulübü*" kurmaları önemli bir gelişmedir.

Fişek (1983), spor kulüplerini ulusal düzeyde bir araya getirecek bir birliğin ihtiyacından dolayı 1903 yılında "*İstanbul Futbol Birliği'nin*" kurulduğunu belirtmiştir. Bu birliğin günümüze ışık tutması anlamında önem arz etmektedir. Bu birlik, tam olarak kurumsallaşmadığından dolayı yöneticilerin kulüp temsilcileri tarafından seçildiği, bu birliğin taşra yapısının olmadığı ve ülkemizde ilk spor birliği olması anlamında da önem taşıdığı söylenebilir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra spor kulüpleri düzeyinde bazı problemlerin olduğu görülmüştür. Fişek (1983), bu konuyu şu şekilde özetlemektedir: "*Cemiyetler Kanundan (3 Ağustos 1909 tarihli) önce gelen dönemde dernekler hukuku ve dernek kurma hakkı konusunda herhangi bir düzenleme yer almadığından dolayı, bu spor kulüplerinin bugünkü anlamıyla tüzel kişilikleri bulunmamaktaydı. Lig yönetiminde etkileri, karşılaşmaları yönetecek hakemler için ikişer aday önermekle sınırlıydı*". Cemiyetlerin bir kanun çerçevesinde açılmaması sebebiyle, bazı istenmedik durumlar ortaya çıkabiliyor ve cemiyetler etnik amaçlar için kullanılabilirdi ve sporda bu amaçlara vasıta yapılabiliyordu. Dönemin hükümeti, bu nedenle cemiyetlerle ilgili bir düzenleme yaparak, 16 Ağustos 1909 tarihinde "*Cemiyetler Kanunu*"nu çıkarmıştı (Günay, 2015). İki fasılda ve 19 maddeden oluşan bu kanunun üçüncü maddesinde "*Rum, Ermeni, Yahudi gibi muhtelif Osmanlı unsurlarını siyaseten ayırma maksadına müstenit olmak üzere cemiyetler kurulması caiz değildir*." ve dördüncü maddesinde "*Kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur*." hükümlerinin yer alması, kanun koyucunun unsurları ayırıştırarak düzenlemelere meydan verilmemesi konusundaki hassasiyetini göstermişti (Gedikli, 2009). Bu kanunla spor cemiyetlerinden de aynı duyarlılığın beklendiği görülmektedir. Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasından sonra kanuna uygun olduğu düşünülen bütün cemiyetler, hükümet tarafından tescil edilerek onlara hukuki bir statü kazandırılmıştır (Günay, 2016). Cemiyetler Kanunu ile birlikte Türkiye'de spor kulüplerinin kurulması ve statü kazanarak kurumsallaşmaları Türk spor yönetimi açısından da önemli bir gelişmedir.

Tanzimat Fermanının ilanı ile beraber toplumda birçok alanı etkilediği gibi spor kulüplerinin gelişimini de etkilemiştir. Bu dönemde esas olarak azınlıklar ve yabancılar vasıtasıyla başlayan modern spor aktiviteleri dönemin şartlarından dolayı çeşitli engellemelerle karşılaştığı görülmüştür. Özellikle Türklerin sportif faaliyetleri kısıtlanmıştı ve serbest olarak spor yapabilmeleri için II. Meşrutiyet'i beklemeleri gerekmiştir. Ancak bu kısıtlamalara rağmen Türklerin "*atletizm*", "*atıcılık*", "*avcılık*", "*binicilik*", "*bisiklet*", "*jimnastik*", "*eskrim*", "*golf*", "*güreş*", "*halter*", "*su sporları*", "*tenis*" gibi sporlarda faaliyet gösteren dokuz spor kulübünü kurdukları (Tablo 1) görülmüştür. Azınlıklar ve yabancılar tarafından ise bu spor branşlarında faaliyet gösteren otuz dört spor kulübünün (Tablo 2a, 2b, 2c) İstanbul'da, on iki spor kulübünün (Tablo 3) İzmir'de ve üç spor kulübünün (Tablo 4) ise Selanik'te kurulduğu görülmüştür.

Türkiye'de geçmişten günümüze spor kulüplerinin tarihsel gelişiminin değerlendirilmesi ve spor kulüplerinin bugünkü mevcut durumlarını da tespit etmeye katkı sağlayacak olan bu çalışmada, modern yapıda spor kulüplerinin nasıl bir gelişim içerisinde olduğunu gözlemlemek

ve geçmiş dönemlerde hangi spor branşlarının nasıl geliştiğini tespit etmede yarar sağlayacaktır. Ayrıca, bu çalışma spor kulüplerinin modernleşme sürecinin nasıl gerçekleştiğini tespit etmek ve tarihsel süreçte spor kulüplerinin yaşadığı olumsuzluklarını (siyasal, sosyal, ekonomik, vb.) inceleme süreçlerinde ve spor kulüplerinin kurumsallaşma sürecine önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Afyoncu, E. (2017). 130 yıllık tutkumuz futbol. Sabah Gazetesi, Erişim: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2017/08/13/130-yillik-tutkumuz-futbol> Erişim Tarihi: 13.08.2017.

Atabeyoğlu, C. (1985). *Tanzimat'tan cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Atabeyoğlu, C. (1991). *Türk spor tarihi ansiklopedisi*. İstanbul: An Grafik Basın Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi.

Atabeyoğlu, C. (1993). *Türk halter tarihi*. Türk Spor Vakfı Yayınları, Ankara: Başkent Yayınevi.

Atabeyoğlu, C. (1994). *Türk bisiklet tarihi*. Türk Spor Vakfı Yayınları, Ankara: Başkent Yayınevi.

Baba, N. (1940). *Tenis ve hokey*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını.

Bilge, N. (1988). *Türkiye'de beden eğitimi öğretmeninin yetiştirilmesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları (No: 1095).

Çelik, V.O., Bulgu, N. (2010). Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 146.

Devecioğlu, S. (2008). Türkiye'de futbolun kurumsallaşması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 373-396.

Devecioğlu, S. (2018). *Futbolda özerkliğin ekonomisi*. Ankara: Spor Yayınevi.

Ertuğ, A. R. (1977). *Türkiye futbol tarihi (1890-1923)*. Ankara: Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Ankara Bölge Müdürlüğü Yayını.

Fişek, K. (1983). *Devlet politikası ve toplumsal yapıyla ilişkileri açısından spor yönetimi: dünyada ve Türkiye'de*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Fişek, K. (1985). *100 soruda Türkiye'de spor tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Fişek, K. (2003). *Devlet politikası ve toplumsal yapıyla ilişkileri açısından spor yönetimi: dünyada-Türkiye'de*. İstanbul: YGS Yayınları.

Tercüman Spor Ansiklopedisi. (1981). *Tercüman spor ansiklopedisi futbol (cilt 1)*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.

Gedikli, F. (2009). 1910 tarihli keskin rum cemiyeti ve cinsiyet ve kavmiyet esas ve unvanlarıyla dernek kurma yasağı. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 8, 27.

Gümüş, A. (1988). *Güreş tarihi*. Türk Spor Vakfı Yayınları, Ankara: Başkent Yayınevi.

Güneş, G. (2007). *İzmir'de ilk bisiklet yarışı. Toplumsal Tarih*, 164, 62.

Günay, N. (2015). *Zoraki ittifaktan yol ayrımına ittihat-terakki ve ermeniler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Günay, M. (2016). Türkiye'de spor cemiyetlerinin kuruluşu ve bu cemiyetlerin etnik amaçlarla kullanılması. *International Journal of Science Culture and Sport*, 4(1), 383-393.

Güven, A. (1982). *Spor ansiklopedisi/Ansiklopedik spor dünyası*. İstanbul: Yelken Matbaası.

- Güven, Ö. (1999). *Türklerde spor kültürü (2. baskı)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1996). *Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İşcan, F. (1988). *Türklerde spor*. Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Kahraman, A. (1989). *Cumhuriyete kadar Türk güreşi (Cilt II)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: Özkan Matbaası.
- Kahraman, A. (1995). *Osmanlı devletinde spor*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karaküçük, S. (1990). *Türk spor kurumu dergisi (1936-1938), seçilmiş makaleler*. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Kazıcı, Z. (1985). *İslami ve sosyal açıdan vakıflar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kolbaşı, A. (2005). *Türk kültür tarihinde spor*. Erişim: http://www.kultur.gov.tr/gprtaş/turizm_tr.asp?belgeno=32117, Erişim Tarihi: 15.2.2012.
- Kozak, İ. E. (1985). *Bir sosyal siyaset müessesesi olarak vakıf*. İstanbul: Akabe Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1999). *Osmanlı iktisadi yapısı, Osmanlı devleti tarihi (cilt: 2)*. İstanbul: Feza Gazetecilik Anonim Şirketi.
- Morpa Spor Ansiklopedisi. (2005). *Morpa spor ansiklopedisi kültür yayınları (cilt 1)*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları Limited Şirketi.
- Morpa Spor Ansiklopedisi. (2005). *Morpa spor ansiklopedisi kültür yayınları (cilt 2)*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları Limited Şirketi.
- Morpa Spor Ansiklopedisi. (2005). *Morpa spor ansiklopedisi kültür yayınları (cilt 3)*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları Limited Şirketi.
- Morpa Spor Ansiklopedisi. (2005). *Morpa spor ansiklopedisi kültür yayınları (cilt 4)*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları Limited Şirketi.
- Morpa Spor Ansiklopedisi. (2005). *Morpa spor ansiklopedisi kültür yayınları (cilt 5)*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları Limited Şirketi.
- Ögel, B. (1988). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağıları (3. baskı)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları (No: 46).
- Özden, N. (2004). *Türklerde ilk spor kulüpleri*. Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi Anabilim Dalı, Niğde.
- Özmaden, H. (1999). *Cumhuriyet dönemi ilk spor teşkilatı Türkiye idman cemiyetleri ittifakı (1922-1936)'nın yapılanma sürecinde beden eğitimi ve sporun fonksiyonları*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pepe H., Kaplan, T., Dalaman, O. (1999). 12 derste meç usulu isimli osmanlıca kitabın tanıtımı. *Osmanlıda Spor Sempozyumu Bildirisi*, Konya.
- Sancaklı, H., Özdemir, Y., Kale, R., Gökçe, E. (1995). *Futbol*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Matbaası.
- Somalı, V. (1989). *Teknik ve taktik yönleriyle futbol tarihi (1848-1889)*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Soyer, F. (2004). Osmanlı devletinde (1839-1908 tanzimat dönemi) beden eğitimi ve spor alanındaki kurumsal yapılanmalar ve okul programlarındaki yeri konusunda bir inceleme, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 209-225.

Spor Alemi. (1920). *1 Nisan 1336 (1920)*. Sayı 12, s.164 (Aktaran: Kahraman, A. (1995). *Osmanlı devletinde spor*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 675).

Milliyet Gazetesi Ansiklopedisi. (1991). *Milliyet gazetesi ansiklopedisi spor bölümü*. İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları.

Sungur, E. (2002). *İzmir spor tarihi*. İzmir: İzmir İl Özel İdare Müdürlüğü Yayınları.

Sümer, R. (1990). *Sporda demokrasi, Türk spor federasyonlarının tarihsel gelişimi*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
Sümer, F. (1997). *Spor kulüplerinin yapılan, yönetimdeki yerleri ve sorunları boş zamanları değerlendirme alanı ve toplumsal çevreleriyle ilişkileri üzerine bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Şevki, O. (2018). *Osmanlı'dan cumhuriyet'e azınlık spor kulüpleri ve sporcular*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: Golden Medya Mabaacılık.

Tayga, Y. (1990). *Türk spor tarihine genel bir bakış*. Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.

Turhan, M. (1969). *Kültür değişimleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türkmen, M. (1987). *Türk spor teşkilat tarihi (1922'ye kadar)*. Ankara: Yayınlanmamış Araştırma Raporları.

Türkiye Futbol Federasyonu. (1992). *Türk futbol tarihi (1904-1991)*. Cilt 1 ve 2, Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları, Ankara: Gül Basım ve Yayın.

Urartu, Ü. (1983). *Futbol (teknik-taktik-kondisyon)*. İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.

Yenel İ. F. (1990). *Türkiye 'de kulüpleşme süreci ve kulüplerin hukuki yapısı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yıldıran, İ. (1986). *Tarihi kaynaklar açısından Türk spor kültürü*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldıran, İ. (1999). *Osmanlı saray teşkilatında haberci uzun mesafe koşucuları (peykler), Osmanlıda Spor Sempozyumu*, Konya.

Yıldıran, İ., Gültekin, T. (2012). *Anadolu uygarlıklarında spor*. Ankara: Spor Yayınevi ve Kitapları, Ankara.

Yıldız, D. (1979). *Türk spor tarihi*. İstanbul: 3 Er Yayıncılık.

Yıldız, Y., Özmaden, M., Soyer, F., Özmaden, H. (2017). Türkiye idman cemiyeti ittifaki (tici) öncesi futbolda kurumsallaşma çalışmaları (1903-1922). *International Journal of Human Sciences*, 14(3), 2474-2475. doi: 10.14687/jhs.v14i3.4633